CLASSICA ET ORIENTALIA

DE

SILVIU SANIE

Însemnările grupate sub titlul *Classica et orientalia* înmănunchiază cîteva propuneri privind emendarea lecturii unor inscripţii dedicate divinităţilor orientale şi unele precizări şi comentarii asupra antroponimelor siriene şi palmiriene din epigrafele recent descoperite [1].

1. În anul 1971 a fost găsit întîmplător la Jupa (jud. Caraş-Severin) pe teritoriul vechiului Tibiscum, partea stîngă a unui altar votiv cu inscripţie (fig. 1/1 a). Între lecturile posibile în r. 1 al inscripţiei, editorul menţiona şi o eventuală dedicaţie către Bel [2]. Ipoteza sa a fost ulterior susţinută şi s-a încercat completarea întregii inscripţii [3]. La scurt timp după publicarea fragmentului a fost descoperită, de astă dată cu prilejul cercetărilor arheologice, partea dreaptă a aceluiaşi altar, astfel că în prezent dispunem de aproape întreaga inscripţie (fig. 1/1 b). Lectura dată textului rezultat prin asamblarea celor două părţi ale altarului o considerăm ameliorabilă [4].

În r. 3 al inscripţiei editorii citesc AE[l(ius)?...] IVMCVS (?), dar cea de-a doua literă din r. 3 nu este *E*, ci *R* [5], iar prima din cele 6 litere vizibile în partea dreaptă a aceluiaşi rînd nu este *I*, ci *R*. Rezultă că r. 3 nu conţine specificarea numelui unui alt dedicant, cum presupun, dar îşi mărturisesc incertitudinea editorii, ci *funcţia* de *ar[mo]rum cus(tos)* deţinută de Aelius Zabdibol. Notarea uzuală este *custos armorum* în diferite variante de abreviere, denumirea inversă, adică *armorum custos* este şi ea atestată în unele inscripţii [6].

În epigrafele Daciei mai sînt cunoscuţi şi alţi *custodes armorum*. O descoperire recentă, tot de la Tibiscum, menţiona pe Aurelius Laecanius Paulinus, *custos armorum* în *cohors I Vindelicorum*, personaj care înalţă un altar zeului Iarhibol [7].

---

[1] Cu excepţia notelor 3 şi 6, însemnările au ca izvor recenta lucrare datorată lui M. Moga, I. I. Russu, *Lapidarul Muzeului Banatului*, Timişoara, 1974 care conţine nu mai puţin de 24 inscripţii lapidare inedite, fiind cea mai masivă publicare de epigrafe din Dacia apărută în ultimele decenii.

[2] V. Wollmann, ActaMN, 8, 1971, p. 552—553 : *BLI*[... ?] sau *BEL*[... ?] / *AE*[*LIVS*?] / *AR*[... ?] / *E*[... ?] / *PAT*[*RON*?].

[3] N. Gostar, AŞUI, 18, 1972, p. 153—155 : *BEL*[*O PATRIO*] / *AE*[*lius* ...] / *AR*[... *mil*] / *E*[*x N(umero)*] *PAL*[*m.v.s.l.*].

[4] M. Moga, I. I. Russu, *op. cit.*, p. 21—22, nr. 8 : *BEL*[*O*] *DEO PALMYR(eno)* / *AE*[*L(ius) Z*]*ABDIBOL* / *AE*[*I(ius)*?...] *IVMCVS* (?) / *E*[*x Nu*] *MERO* / *PAL*[*myrenorum*]*M* / [*v(otum) s(olvit) l(ibens)*] *M(erito)*.

[5] Aşa cum au notat dealtfel şi V. Wollmann şi N. Gostar cf. n. 2 şi 2.

[6] R. Cagnat, *Cours d'épigraphie latine*, Paris, 1898, suppl. 1904, p. 379 : *ARM* — arm (orum) (= armorum custos) : *ARMO* — armo(rum) (= armorum custos); *ARM. CVST* — arm(orum) cust(os); A. von Domaszewski, *Die Rangordnung des römischen Heeres*, Bonn, 1908, p. 265, nr. 147a şi 147b. Aceleaşi prescurtări în care termenul *custos* apare după *armorum* pot fi întîlnite în inscripţi e CIL, VII, 225 şi 31 146 ; CIL, VIII, 2 094 şi 2 564.

[7] M. Moga, Tibiscus, 1, 1971, p. 44 ; M. Moga, I. I. Russu, *op. cit.*, p. 26, nr. 11.

S C I V A, tomul 27, nr. 3, Bucureşti, iulie — septembrie 1976, p. 399 — 404

https://biblioteca-digitala.ro

1 a

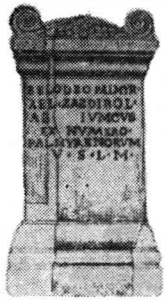

1 c

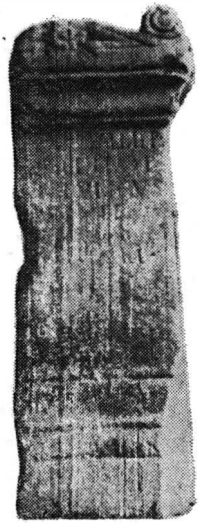

1 b

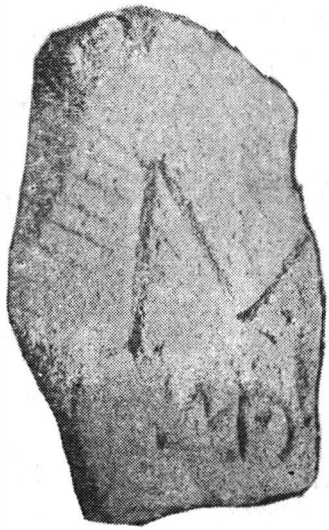

2

3

4

Fig. 1. 1 Inscripţia dedicată lui Bel de la Tibiscum : a) primul fragment ; b) al doilea fragment ;c) completarea propusă de M. Moga, I. I. Russu, *Lapidarul* . . ., p. 22 ; 2 Inscripţie funerară bilingvă cu LYS ; 3 Inscrpţie unerară bilingvă cu BR TYBWL ; 4 Inscrip ţie votivă D.I.S.P. ATR etc. (după M. Moga, . I. Russu, *op. cit.*, p. 24).

https://biblioteca-digitala.ro

Conform emendării pe care o propunem, textul inscripţiei ar fi următorul: *Bel(o) deo Palmyr(eno) Ae[l(ius) Z]abdibol / ar[mo]rum cus(tos) / e[x nu]mero Pal[myrenoru]m / [v(otum) s(olvit) l(ibens)] m(erito)*. Dacă pînă acum era evidentă doar originea palmiriană a dedicantului, se poate constata că şi această nouă închinare către primul zeu al panteonului palmirian are ca dedicant un militar.

2. Lectura dată textului de pe un altar votiv cu inscripţie foarte corodată descoperit la Tibiscum [8], nu este pe deplin convingătoare şi considerăm că pot fi propuse şi alte variante.

Primele trei litere D.I.S., despărţite prin puncte, pot reprezenta cuvîntul *Dis*, cum citesc editorii inscripţiei, dar şi o abreviere pentru *D(eo) i(nvicto) S(oli)*. Ar urma în continuare numele dedicantului *P(ublius) Atr(ius) Marcell(inus)* posibil de[c?(urio)num(eri)] Palm (yrenorum) Ti[b(iscensium)]. Faptul că în ultimul rînd apar literele I.S.L.M., prima destul de clar pentru a nu fi confundată cu *V*, considerăm că îndreptăţeşte completarea *I(nvicto) S(oli) l(ibens) m(erito)*. Desigur *IS* ar putea fi şi continuarea de la TI[B] din rîndul anterior, adică TI[B]IS, dar apreciem că punctele nu au fost puse în mod arbitrar. Dacă admitem că grupul *ATR* din r. 1 este format din litere a căror lectură este sigură şi nu este de fapt *AEL*, dedicantul ar avea un *nomen* cunoscut [9], dar mai puţin răspîndit printre militarii din trupele auxiliare. Completarea Dis Patr(iis) fără a ţine seama de punctele de despărţire este vulnerabilă şi pentru că expresia *deus patrius* este obişnuit precedată sau succedată de numele zeului, aşa cum se poate remarca în diferite inscripţii latine şi greceşti din Dacia sau din alte provincii ale imperiului [10].

Noua lectură: *D(eo) I(nvicto) S(oli) P(ublius) Atr(ius) / Marcel/ l(inus) de[c?(urio) num(eri)] / Palm(yrenorum) TI[B(iscensium)] I(nvicto) S(oli) l(ibens) m(erito)* ar adăuga altarul tibiscens unui grup însemnat de monumente epigrafice şi sculpturale din Dacia consacrate lui Sol Invictus.

3. Un altar aflat într-o stare de conservare precară, văzut la Apulum în 1873 de O. Bendorf şi O. Hirschfeld, avea gravată o inscripţie care, prin lectura lui Th. Mommsen *Deab(us) Su(rist)*[11] ar trebui corelată cultelor siriene.

Inscripţia catalogată între cele dispărute încă în primul deceniu al secolului nostru [12] nu am regăsit-o în colecţiile principalelor muzee din Transilvania. Lipsa de analogii pentru modul în care a fost întregit r. 1 în *Corpus* [13] şi necesitatea completării în r. 2 sînt elementele care îndreptăţesc şi alte ipoteze în lectura textului. Am propune: *Dea[e] B[alti] Su[riae]*

---

[8] *Ibidem*, p. 23, nr. 9: DIS PATR(iis) / — -- MARCEL — — /—L. DEL — — — — / PALM(yren?) TII-B-? / ISLM(?).

[9] CIL, III, 1 093 şi 7 797; CIL, VI, 12 690, 12 692. 12 693. În ultimele trei inscripţii sînt nume greceşti (Aesopus, Cypris) şi orientale (Bargates); A. Mócsi, Godišnjak-Centar za Balkanološka Ispitivanja, Sarajevo, 7, 1970, p. 145.

[10] CIL, III, 7 954; A. Stein, ACMIT, 5, 1942, p. 3 şi 4; R. Basset, RHR, 61, 1910, p. 310: *Iocoloni deo patrio* ...; R. Lugand, MEFR, 14, 1927, p. 120 (= AnnÉp, 1928, nr. 106): *Deo patrio Libero* ...etc.; Cf. şi S. Sanie, SCIV, 19, 1968, 4, p. 578, n. 16.

[11] G. Teglás, ArchÉrt, 26, 1906, p. 322.

[12] CIL, III, 7 748; A. Kérényi, *Die Personennamen aus Dazien* ,Budapesta ,1941, nr. 1243: *Daeab(us) Su... / MARC ... / Senti/us Ale/xand/ri / v.s.l.m.*

[13] CIL, III, 7 748.

https://biblioteca-digitala.ro

ca într-o inscripţie din Pannonia, dar mai verosimilă credem că poate fi: DE[O] B[US] SU/MAR[I]O dedicantul fiind *Sentius Alexandri (filius)* şi nu Marc... Sentius Alexandri (filius)? *Iuppiter Bussumarus* mai este cunoscut la Apulum prin două inscripţii [14], una din ele menţionînd şi existenţa unui templu al lui Bussumarus [15], zeu celtic la origine [16], devenit microasiatic şi colportat în Dacia de galatieni.

4. În r. 1 al textului palmirian din inscripţia latino-palmiriană de pe o placă funerară tibiscensă [17], am considerat preferabilă lectura *BR* — bar *TYB*[*WL*] Taibôl, adică „fiul lui Taibôl". La ultima literă nu poate fi observată cea de-a doua hastă verticală determinantă pentru a citi *M* şi în continuare TYM[Ḥ'], cum ar putea sugera numele Themhes din textul latin.

Numele TYBWL-Taibôl, nou în antroponimia orientalilor din Dacia, se integrează în onomastica religioasă făcînd parte din seria numelor formate cu *'BD* şi *TYM* care indică relaţii de servitute faţă de zei [18]. Cele două cuvinte au o semnificaţie apropiată, dar nu identică. În timp ce *'BD* indică un agent al cultului respectiv, *TYM* însoţit de numele zeului arată doar un adept. TYBWL derivat din TYMBWL înseamnă „slujitor (al zeului) Bôl". Ceea ce se mai poate nota din observarea celor cinci litere palmiriene este poziţia verticală a literei *iodh* (a patra literă de la dreapta la stînga), indiciu sigur de încadrare a inscripţiei în secolul al II-lea al e.n.

5. Pe o altă lespede funerară tibiscensă [19], primele trei litere din textul palmirian al inscripţiei bilingve ... *LYS* reprezintă foarte probabil ultima parte din numele *Aurelius* care în transcriere palmiriană apare WRLYS [20]. Fragmentul unei haste verticale din cuvîntul următor ar putea fi eventual din litera *N*. Frecvenţa Aureliilor la Palmira şi Dura Europos înainte şi după 212 este cu totul deosebită. Numai pe un papirus din anul 193, cu militarii din *cohors XX Palmyrenorum* aflaţi la Dura Europos, pot fi număraţi 12 Aurelii [21]. Forma literei *iodh* (a doua de la dreapta la stînga) arată că inscripţia datează de la începutul secolului al III-lea e.n.

6. Un fragment de vas descoperit la Romula are incizat numele ΓΑΔΑΤΗϹ [22], nume sirian nou în onomastica Daciei romane, asupra semnificaţiei sale prezentăm unele menţiuni.

Antroponimul Γαδδατης este format din alăturarea a două teonime *Gadd* (= Τύχη — Fortuna) şi 'Atte, forma abreviată pentru *Atargatis* —

---

[14] CIL, III, 1 033 şi 14 215[15]; Al. Popa şi I. Berciu, *In memoriam Constantini Dalcoviciu*, Cluj, 1974, p. 316—317.

[15] CIL, III, 14 215[15].

[16] H. Zeiss, AISC, 2 (1933—1935) 1936, p. 257—258.

[17] M. Moga, I. I. Russu, *op. cit.*, p. 80, nr. 43.

[18] A. Caquot, Syria, 39, 1962, p. 231 şi urm.

[19] M. Moga, I. I. Russu, *op. cit.*, p. 82, nr. 45.

[20] H. Inghold, Berytus, 5, 1938, p. 124; idem, în *Near Eastern Numismatics, Iconography, Epigraphy and History, Studies in Honor G. C. Miles*, Beirut 1974, p. 50. Exemplele ar putea fi multiplicate, transcrierea fiind des întîlnită.

[21] E. T. Silk şi C. B. Welles, în *The Excavation at Dura Europos. Preliminary Report of Fifth Season of work* (ed. M. I. Rostovtzeff), New Haven, 1934, p. 300.

[22] D. Tudor, Annales archéologiques arabes-syriennes, 21, 1971, 1—2, (IXème Congrès International d'archéologie classique), p. 73, pl. XII/4.

https://biblioteca-digitala.ro

'Attar — 'Atte şi ar putea fi eventual tradus prin „'Atte este Fortuna". Atît Gadd cît şi 'Attar sau 'Atte intră în componenţa a numeroase antroponime din care amintim : Gaddarsu, Gaddibôl, ultimul şi nume de trib la Palmira, Αἐδαάθης, Βαργάτης etc. Notarea celei de-a doua părţi din numele lui Atargatis cunoaşte numeroase forme ('TH, 'T', 'TY, 'TW)[23], care pot fi recunoscute şi în transcrierea greacă a numelui zeiţei sau a unor antroponime. Se impune a fi subliniată de asemenea prezenţa lui *Gad Atte* ca teonim la Palmira [24], considerat ca un alt nume pentru *Belit*, zeiţa paredră a lui Bel, echivalată la rîndu-i cu Atargatis, divinitate care a ocupat un loc deosebit în panteonul palmirian. Alte două nume din Dacia : Gaddes [25] şi Athenatan [26] au în componenţa lor teonimele unite în însemnarea de pe fragmentul ceramic romulens.

CLASSICA ET ORIENTALIA

RÉSUMÉ

Les notes groupées sous le titre *Classica et orientalia* réunissent quelques suggestions pour l'amendement de la lecture de certaines inscriptions dédiées à des divinités orientales et plusieurs précisions ou commentaires relatifs à des anthroponymes syriens et palmyréniens figurant dans les épigraphes trouvés dernièrement.

1. L'auteur propose de lire la ligne 3 de l'inscription dédiée à Bel, qui fut trouvée en deux reprises à Tibiscum (fig. 1/1 a et 1 b ; cf. n. 2—4), au lieu de AE L(ius)? IVMCVS? pris pour un nom (fig. 1/1 c) *ar[mo]rum cus(tos)*, qui indique la fonction du dédieur, Aelius Zabdibôl.

2. Pour une autre inscription de Tibiscum (fig. 1/4), à la place de la lecture donnée par les éditeurs (n. 8) et admettant que les points n'ont pas été mis arbitrairement et que l'épithète *deus patrius* est précédée ou suivie du nom de ce dieu, l'auteur propose la lecture : *D(eo) I(nvicto) S(oli)/ P(ublius) Atr(ius) / Marcel/ l(inus) de[c?(urio) num(eri)]/ Palm(yrenorum) TI[B(iscensium)]/ I(nvicto) S(oli) l(ibens) m(erito).*

3. Dans le cas d'une inscription trouvée à Apulum et connue dans un état précaire de conservation depuis un siècle déjà (CIL, III, 7748), au lieu de la lecture : Deab(us) Su(rist) / Marc /, etc., l'auteur propose : DE[O]B [VS] SV/MAR [I] O, etc. *Iuppiter Bussumarius*, divinité d'origine celte, devenue microasiatique et importée en Dacie par les Galates, se trouve attestée à Apulum par deux autres inscriptions.

4 et 5. Quelques précisions sur la lectures des fragments de textes provenant de deux inscription funéraires bilingues, latino-palmyréniennes

---

[23] J. G. Février, *La religion des Palmyréniens*, Paris, 1931, p. 127.

[24] R.Du Mesnil Du Buisson, *Les Tésseres et les Monnaies de Palmyre*, Paris, 1961, p. 363.

[25] S. Sanie, Dacia, N.S., 14, 1970, p. 239.

[26] *Ibidem*, p. 238.

https://biblioteca-digitala.ro

de Tibiscum (fig. 1/4 et 5). Dans la première inscription, il s'agit de TYBWL-*Taibôl*, dans la seconde du *nomen* WRLYS-*Aurelius*.

6. On mentionne les significations du nom Γαδδατης, graffite figurant sur un fragment céramique de Romula.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. L'inscription dédiée à Bel de Tibiscum : a) Premier fragment ; b) deuxième fragment ; c) lecture complète proposée par M. Moga, I. I. Russu, *Lapidarul*..., p. 22 ; 2 Inscription funéraire bilingue avec LYS ; 3 L'inscription funéraire bilingue avec BR TYBWL ; 4 L'inscription votive D.I.S.PATR. etc. (d'après M. Moga, I. I. Russu, *op. cit.*, p. 24).

https://biblioteca-digitala.ro